

МУЗЕЕВЕДЕНИЕ

ГЕРБАРІЇ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА НАУКОВОЇ І ВИХОВНОЇ РОБОТИ. ПРО ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ ГЕРБАРНИХ ФОНДІВ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. І.І. МЕЧНИКОВА

О. Ю. БОНДАРЕНКО, Т. В. ВАСИЛЬЄВА, С. Г. КОВАЛЕНКО

Одеський національний університет

Роль гербаріїв у виконанні та осмисленні наукових досліджень важко переоцінити. Ще Карл Ліней вказував, що „гербарій важніше за будь-яке зображення і є необхідним кожному ботаніку». Як вказував О. К. Скворцов (1973), властивість гербарного зразка, що відрізняє його, наприклад, від лабораторного обладнання, - це те, що цей зразок не старіє морально. Дійсно, гербарні колекції є найточнішою основою для історичного аналізу флори. Однак, як і кожна жива колекція, вони вимагають від науковців не лише усвідомлення на сучасному рівні розвитку науки, але й пошуку того, на що могли не звернути увагу попередні дослідники. Так, у гербарії Одеського національного університету було знайдено унікальний екземпляр рукописного травника на французькій мові 1759 р., що пропонує до використання 254 види рослин, характерних для Середньої та Південної Європи. Рослини розподілені за різними аспектами дії і, як вказано у передмові, можуть застосовуватися без консультації з лікарями. Описи супроводжуються засушеними рослинами або їх частками, які майже усі збереглися (Коваленко, Бондаренко, 2005). Найстаріші працівники гербарію, що зберігали колекції у повоєнний час, розповідали, що травників було два, але один зник у 60-і роки.

За офіційними відомостями фонди гербарію ОНУ (національного надбання з 2002 р.) нараховують понад 50 тисяч гербарних аркушів (Мілютіна, 1995; Коваленко та інш., 2005). Історія гербарію досить цікава і неординарна. Його було започатковано одночасно із заснуванням Новоросійського (далі Одеського) університету 1865 р. професором Л. С. Ценковським. Поповнення колекцій здійснювалося за рахунок збору матеріалів працівниками університету та купівлі приватних колекцій - Л. Рабенхорста (1866 р.), К. Беніца (1884-1889 рр), Е. Ліндеманна (1900 р.) тощо. Крім того, до фондів гербарію надходили збори членів Новоросійського (Одеського) товариства дослідників природи: Г. А. Боровікова, М. М. Зеленецького, В. І. Липського, П. С. Шестерікова та інш.

Гербарій зберігався і поповнювався впродовж Першої світової війни, за часів реорганізації Новоросійського університету. Під час Другої світової (Великої вітчизняної) війни частину гербарію, яка містила відомості щодо флори Румунії та прилеглих до неї територій, було вивезено до Бухаресту. У повоєнні часи ця частка знову повернулася до фондів університету. Однак, більша частина гербарних аркушів зазнала руйнації через невідповідні умови зберігання, окремі папки носять сліди пожежі, підмокання, механічних пошкоджень.

Один із сучасних аспектів роботи з гербарієм полягає у монтуванні, систематизації і, врешті решт, формуванні гербарних колекцій з роздрібнених зразків. Серед інших колекцій у фондах зберігається колекція Вищих Жіночих Педагогічних Курсів (ВЖПК), що існували на базі Новоросійського університету на початку ХХ сторіччя. У цьому гербарії представлені водорості, лишайники, мохи, голонасінні та покритонасінні рослини, які нараховують 2428 видів з 758 родів та 155 родин і представлені на 7485 аркушах, гербарій базується на зборах більш як ста колекторів, серед яких А. Мейєр, Г. А. Боровіков, Л. Климентов, А. М. Криштофович, М. М. Зеленецький, Є. М. Морозова (Морозова-Попова), Д. І. Сосновський, В. Ф. Пастернацька та багато інших. Найстаріші екземпляри, зібрані А. Мейєром на Алтаї та Міддендорфом на Охотському морі, датуються 1826 р. Але основні матеріали зібрані у 1905-1916 рр.

В процесі роботи з інвентаризації гербарних колекцій, що проводилась в останні роки, було виділено частину гербарію ВЖПК, яка не була включена до основної колекції. Винайдені збори охоплюють значні території. Крим, Кавказ, Херсонську, Бессарабську, Подольську губернії, тобто ті, що згадуються у колекції ВЖПК.

Серед авторів цієї частини, як і в основній колекції, є В. Ф. Пастернацька, Й. К. Пачоський, Г. Й. Потапенко, І. В. Новопокровський та інші. Але завдяки гербарним зразкам ми дізнаємося нових імен дослідників, що поповнювали скарбницю гербарію та приділяли увагу місцевій флорі. Це, наприклад, А. Балявський (околиці станції Роздільна, 1910 р.), К. Владіміров (околиці Одеси, 1904-1911 р.), М. Гаузнер (Одеса та її околиці, 1913 р.), Е. (О. або Є.) Крижанівська (Одеса, 1915 р.), С. Мулюкін (Одеса, 1919 р.), Е. (О. або Є.) Петрова (Одеса та її околиці, 1900-1913 рр.), А. Погорельський (сmt. березівка, Одеські лимани, околиці Миколаєва та інші, 1907-1911 р.), А. Стоянов (Ланжерон, Аркадія, 1910 р.) та інші. Є і такі автори, чиї імена та по-батькові лишаються невідомими, зокрема Петров (Люстдорф, 1917 р.), Старинова (Одеса, 1906 р.), Яновські (с. Маяки, 1908 р.). Крім того, трапляються збори J. K. Vales та Старинової (Одеса, 1906 р.), визначені І. В. Новопокровським.

Серед недоліків описаних гербарних зразків слід вказати на погану збереженість написів через пошкодження шкідниками або старіння чорнил. Так, наприклад, не зважаючи на значну кількість оглянутих нами екземплярів, не вдалося встановити прізвище автора, який проводив збирання рослин у Люстдорфі у 1909 р. - дуже схоже на Куделов. Крім того, трапляються аркуші, де не проставлена дата зборів. Наприклад, для *Setaria verticillata* (L.) Beauv., зібраного в Одесі А. Погорельським, не вказана точна дата, лише 17 липня 190.. р.

Певні труднощі викликає і сучасна ідентифікація деяких видів. Так, *Dianthus leptopetalus* Willd., зібраний К. Владіміровим в Одесі біля дачі Ковалевського, за номенклатурно-таксономічним довідником С. Л. Мосякіна та М. М. Федорончука (1999) є гібридом між *Dianthus elongatus* С. А. Mey. та *D. lanceolatus* Steven ex Rehb., а *Onosma stellulata* Waldst. & Kit - гібридом між *Onosma rigida* Ledeb. та *O. taurica* Pall. тощо.

Подекуди трапляються види, що відсутні у вказаному довіднику, як наприклад, *Allium margaritaceum* Sibth. et Sm. var. *guttatum* Stev. - вид, знайдений в Одесі в районі Аркадії 24. 07.1911р. і визначений А. Погорельським. Такі види потребують особливого підходу до новітньої номенклатури і мають бути перевизначені за використання сучасних наробок вчених-систематиків та визначників.

Незважаючи на не завжди задовільний стан знайдених матеріалів, вони дають достовірні відомості про тогочасні місцезнаходження видів, що стає особливо цінним, коли ці місцезнаходження у сучасний період трансформуються або необоротно трансформовані. Так, наприклад, серед знайдених гербарних зразків є *Stipa capillata* L. - вид, знайдений в Одесі в околицях Малевого Фонтану 08.07.1906 р. J. Vales і визначений І. В. Новопокровським або *S. lessingiana* Trin. & Rupr., знайдений в Одесі в районі Аркадії у 1909 р. А. Погорельським. До речі, ковили зустрічались у цих місцях іще на початку 90-х років минулого сторіччя. Однак, зараз у цих районах ведеться таке інтенсивне багатоповерхове будівництво, що ділянок із залишками природної флори практично не залишилось зовсім.

Хоча основна маса матеріалів зібрана у межиріччі Дністер - Тилігул та на околицях найкрупнішого тут міста Одеси, є види зібрані і у інших місцях, як наприклад, *Allium paniculatum* L. *Gypsophila perfoliata* L. та інші з околиць м. Миколаєва (А. Погорельський, 1906-1909 рр.).

Знайдені гербарні зразки планується повністю переглянути, змонтувати, систематизувати та розглянути питання про включення їх до основного фонду гербарію ВЖІЖ.

Цінність таких знахідок неоднозначна. По-перше, це додаткова інформація щодо природної флори регіону, її змін за сторіччя. По-друге, встановлюються вихідні екологічні та топологічні умови існування видів на трансформованих у наш час місцезростаннях. Вивчаючи флористичний склад певних територій в минулому, ми маємо змогу краще зрозуміти тенденції розвитку природної флори, визначити шляхи проникнення та натуралізації адвентивних видів, фіксувати місцезростання раритетів різного рангу. По-третє, але не останнє за значенням, гербарії дають змогу встановити нові імена дослідників флори, раніше невідомі науці. Кожна гербарна колекція має цінність, якщо вона належним чином зібрана, оформлена і доступна для використання всім, хто її потребує.

Література

- Барбарич А. И., Погребняк И. И. Новороссийское (Одесское) общество естествоиспытателей и его роль в развитии ботаники // Ботан. журн. - 1979. - 64. - №10. - С. 1490-1496.
- Коваленко С. Г., Бондаренко О. Ю. Скарби гербарію Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. Травник XVIII сторіччя // Вісник ОНУ - 2005. - 10. - Вип.5, сер. Біологія. - С. 191-197.
- Коваленко С. Г., Васильєва Т. В., Швець Г. А. Ботаніки і ботанічні дослідження в Одеському національному університеті ім. І.І. Мечникова (1865-2005). - Одеса : Фенікс, 2005. - 104 с.
- Мілютіна С. М. Гербарій Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова // Гербарії України. - К.: Ін-т ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України, 1995. - С. 79-80
- Скворцов А. К. Гербарий - основа систематической и географической ботаники // Природа. - 1973. - № 9. - С. 2-9
- Mosyskin Si & Fedoronchik M. Vasala" piartsof Ukraine: Nomendctircl checklist. - Kiev, 1999. -346 p.